

Tarix olduğu kimi

Azərbaycan tarixi daha əhatəli öyrəniləcək

Azərbaycan Prezidenti İlham ƏLİYEV:

Bizim gənclər bu tarixi bilməlidirlər, qədim tariximizi bilməlidirlər. Bilməlidirlər ki, bugünkü Ermənistan Azərbaycan torpaqlarında formalaşmış, bugünkü Ermənistan xəritəsində coğrafi toponimlərin əsl adlarını bilməlidirlər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev iyunun 25-də "N" hərbi hissəsinin açılışında ictimaiyyətin diqqətini dövlətçilik, vətənsəvərlik baxımından son dərəcə gərəkliliyi bir vəzifənin icrasına yönəldilməsini tövsiyə etdi. İctimaiyyət də, ictimaiyyətin mühüm tərkib hissəsi olan ordu da bu tövsiyəni vətəndaşlıq borcu baxımından tapşırıq bildi: "...bütün hərbi hissələrdə ideoloji vəziyyətə xüsusi əhəmiyyət verilməlidir. Ölkəmizin tarixi - həm qədim tarixi, həm də müasir tarixi ilə əlaqədar hər bir əsgərdə, zabitdə dolğun təəssürat olmalıdır".

Azərbaycan qədim dövlətçilik tarixinə malikdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mənəvi varisi olan müasir müstəqil Azərbaycan həm də müxtəlif dövrlərdə müxtəlif adlarla tanınan o dövlətlərin də mənəvi varisidir. Azərbaycanın dövlətçilik tarixində XVI əsr mühüm dövrlərdəndir. Azərbaycan əsgəri Səfəvilər dövləti haqqında daha müfəssəl biliklər almaqla bu dövlətin süqutu ilə xanlıqların, o cümlədən İrəvan xanlığının yaranması arasında tarixi bağlılığı da əhatələyən məlumatlara malik olacaq. Bu, tarixin öyrənilməsi baxımından əhəmiyyətli olacaq.

Səfəvilər dövləti

Şah İsmayıl tərəfindən XVI əsrin əvvəlində əsası qoyulan Səfəvilər dövlətinin adı Şah İsmayıl Səfəvinin ulu babası, islam aləminin böyük müfəkkiri, elm və kerəmət sahibi, Səfəvilər xanədanının banisi Şeyx İsaq Səfiəddin Ərdəbilinin adından qaynaqlanır.

Azərbaycan torpaqlarını bir dövlətin tərkibində, bir bayraq altında birləşdirən Səfəvilər dövləti bir sıra qonşu ərazilərdə də nəzarət edirdi. Bu səbəbdən də 200 ildən artıq bir müddətdə Osmanlı dövlətindən sonra bölgədə nüfuz sahibi idi.

Şah İsmayıl Xətai 1499-cu ildə öz tərəfdarlarını toplamağa başladı. 1500-cü ildə Ərzincana doğru hərəkət etdi. Anadolu, İraq və Suriyada olan tərəfdarları da ona qoşulduqdan sonra həmin ildə 7 minlik ordu ilə Şirvana daxil oldu. Şirvanlıları məğlub etdikdən sonra Bakını ələ keçirdi, 1501-ci ildə Şərur yaxınlığında Ağqoyunlu Əlvənd Mirzənin 30 minlik ordusunu dağıtdı. Sonra Təbrizə daxil oldu. Burada Şah İsmayıl özünü Azərbaycan şahı elan etdi.

Səfəvilər dövlətinin yaranması Azərbaycanın dövlətçilik tarixində yeni mərhələ oldu. Uzun Həsənin nəvəsi görkəmli dövlət xadimi Şah İsmayıl Xətai babasının başladığı işi başa çatdırdı, şimalı-cənublu bütün Azərbaycan torpaqlarını öz hakimiyyəti altında birləşdirə bildi. Paytaxtı Təbriz şəhəri olan vahid, mərkəzləşdirilmiş Azərbaycan dövləti - Səfəvilər dövləti dövründə Azərbaycanın dövlət idarəçiliyi mədəniyyəti daha da yüksəldi. Şah İsmayıl,

və 1507-ci ildə Van və Ərzincanı, 1508-ci ildə isə ərəb İraqını tutdu. İsmayılın qərbdə hərbi əməliyyatlar keçirməsindən istifadə edən Özbək xanı Məhəmməd Xorasanı işğal etdi və şahı təhric edərək məkətblər göndərərək onu hədələdi, Azərbaycana və İraqa gələcəyini bildirdi. İsmayıl cavabında özünün Xorasanı gələcəyini bildirdi və ona əziyyət çəkməyi məsləhət gördü. I Şah İsmayıl 1510-cu ildə Xorasanı doğru hərəkət etdi və Mərv yaxınlığında Məhəmməd xanı məğlub edərək Xorasanı ələ keçirdi. Daha sonra Anadoluya döndürən İsmayıl Ağqoyunlular dövründə Azərbaycana tabe olan Şərqi Anadolunu ələ keçirmək üçün hərəkətə keçdi və 1512-ci ildə Qaraman və Malatyanı imperiyanın ərazisinə birləşdirdi.

XVI-XVII əsrlərdə ordu dövlət (vilayət hakimiyyətinin qoşunu, qorçu) və Şah qoşununa (tufəngçilər, topçular, qulamlar, süfilər) ayrılırdı. Bir qayda olaraq dinc dövrdə vilayət hakimi 2-3 min nəfərlik nizami alay saxlayırdılar. Mühəribə zamanı isə hər bir vilayət hakimi Şahın çağırışına əsasən 8-10 min nəfərlik qeyri-nizami qoşun səfərbərliyi alırdılar. Dövlət qoşununun 20-30 min nəfərlik qorçu adlanan növü türk tayfa süvarilərindən ibarət olub ölkəni daxilədən və xaricdən yaranan təhlükədən qoruyurdu.

Şəhərlərdə məktəb və mədrəsə şəbəkəsi yaradılmışdı. Məktəblərin çoxu vəqf hesabına idarə olunsay da, bəzi məktəblərin xərcini şah ödəyirdi. Pullu özəl məktəblər də mövcud idi. Şagirdlər ibtidai təhsil məktəbini bitirdikdən sonra orta təhsil verən mədrəsəyə daxil olurdular. Evliya Çələbi 1647-ci ildə Təbrizdə 600 məktəb və 47 mədrəsə, Şamaxıda isə 40 məktəb və 7 mədrəsə olduğunu bildirmişdir. Mədrəsədə ilahiyyat, hesab, cəbr, hündəsə, astronomiya, coğrafiya, tibb, fəlsəfə, tarix, ədəbiyyat fənləri öyrədilirdi.

Bu dövrdə Səfəvilərin genişlənməsi və sabitliyi üçün təhlükə

kə yalnız Osmanlı imperiyası idi. Şiə məzhəbinin yayıcısı olan Şah İsmayıl osmanlılar üçün təhlükə hesab olunurdu. Bundan başqa, osmanlıların imperiya ərazisində qızılbaşlara qarşı təqibləri düşmənçilik hisslərini daha da alovlandırmışdı. Münasibətlərin get-gedə gərginləşməsi, nəhayət döyüşlə nəticələndi. 1512-ci ildə taxta çıxan I Səlim Avropa dövlətləri ilə sülh bağladı və bütün qüvvələrini Səfəvilərə qarşı səfərbər etdi. O, Ədirnədə fəvqəladə divan çağırtdı. Bu divanda sünni üləmalar Qızılbaşları kafir adlandırdılar və onlarla müharibənin doğru olduğuna fətva verdilər. Daha sonra I Səlimin əmrinə Anadoluda 40-70 min arasında şiə qılıncdan keçirildi. 1514-cü ildə Osmanlı ordusu I Səlimin rəhbərliyi ilə Səfəvilərin ərazilərinə daxil oldu. Belə olduqda Şah İsmayıl 1514-cü ildə Çaldıran düzündə Osmanlı ordusunu qarşıladı. Osmanlıların sayca böyük üstünlüyü, ingilislərdən alınmış 300 topun təsirini göstərdi. Qızılbaş sərkərdələri Şah İsmayıla Osmanlı ordusuna gecə ikən hücum etməyi məsləhət gördülər. Şah İsmayıl isə bunu şəxsiyyətinə sığışdırmadı. Şah İsmayıl hücumu gecə keçsəydi, Sultan Səlimin ordusunu darmadağın edərdi. Səfəvilər məğlub oldu. Osmanlılar Təbrizi tutdu.

Çaldıran məğlubiyyəti Xoyun, Mərəndin və Təbrizin ələ keçirilməsiylə nəticələndi. I Səlim Təbrizdə çox dayana bilmədi. Talan etdiyi Azərbaycan sərvəti ilə bərabər, bir çox incəsənət xadimləri və sənətkarları da əsir apardı.

1515-ci ildə Osmanlı Türkiyəsi ilə sülh müqaviləsi bağlandı. Osmanlılar həmişəlik qərbi Anadoluya yiyələnir, lakin sonrakı 100 il ərzində yenə də Azərbaycan osmanlıların təzyiqinə və talanına məruz qalırdı. Faktiki olaraq, bütün Yaxın Şərqdə azərbaycanlılar müəyyən dərəcədə osmanlılara qarşı dayanaraq, öz müstəqilliklərini qoruyub bilməmişlər.

Çaldıran döyüşündə Şah İsmayılın ilk və son dəfə məğlub olduğu.

Çaldıran məğlubiyyətindən sonra Şah İsmayıl 10 il yaşasa da, heç bir ciddi hərbi səfər etmədi...

Səfəvilər dövlətinin tarixində osmanlılarla münasibət xüsusi bir xətt təşkil edir. Yalnız məzhəb ayrılığı bu iki türk dövlətinin məhrəbənə qonşuluq şəraitində yaşamasının qarşısını alırdı. Bunun nəticəsi idi ki, ayrı-ayrı vaxtlarda bu dövlətlərin qoşunları üz-üzə gəlməli oldu. I Təhmasibin hakimiyyəti dövründə, 1528-ci ildə özbəklər Xorasanı hücum etdilər. Həmin il şah ordusu ilə şərqi doğru hərəkət etdi və özbəkləri Hərət yaxınlığında darmadağın

etdi...

Səfəvilərin hakimiyyəti dövründə də Azərbaycan Qara dəniz və Aralıq dənizi hövzəsi ölkələrindən başlamış uzaq İngiltərə və Skandinaviyaya qədər bir çox Avropa dövlətləri ilə diplomatik əlaqə saxlayırdı. Şah İsmayıl Xətai, Şah Təhmasib, Şah Məhəmməd Xudabəndə, Şah Abbas və başqaları Səfəvi hökmdarlarının saraylarında çoxsaylı qərb diplomatları Səfəvi dövləti ilə sıx qarşılıqlı əlaqələr yaratmaq üçün danışıqlar aparmışdılar. Azərbaycan Ağqoyunlular dövründə olduğu kimi, səfəvilərin hakimiyyəti zamanında da Şərqlə Qərb arasında qarşılıqlı əlaqələrdə mühüm rol oynamaqda davam edirdi. Bu baxımdan Səfəvilər dövləti dünyanın diqqətini çəkirdi.

I Şah Abbas özünün uğurlu islahatları ilə orta əsr Azərbaycan tarixində xüsusi yer tutur. Şah I Abbas osmanlılarla sülh bağladıqdan sonra islahatlara başladı. Əvvəlcə tayfaların üsyanları ehtimalını aradan qaldırmaq üçün onların əlbaşına silah gəzdirmək hüququnu ləğv etdi, qeyri-türklərin, əsasən farsların hakimiyyətini möhkəmləndirmək üçün paytaxtı onların sıx yaşadığı İsfahana köçürdü. Ordunu yenidən təşkil etdi. Belə ki, orduda qızılbaşlarla yanaşı, tufəngçi, topçu və qulamalar adlanan birlikləri yaratdı. Böyük tikinti işləri apardı, bəzi şəhərləri vergidən azad etdi.

Böyük Səfəvilər Dövləti 1736-cı ilə kimi mövcud oldu. Səfəvi dövlətinin süqutundan sonra hakimiyyətə gələn görkəmli Azərbaycan sərkərdəsi Nadir şah Əfşar (1736-1747) keçmiş Səfəvi imperiyasının sərhədlərini daha da genişləndirdi. Azərbaycanın əfşar-türk elindən çıxmış bu böyük hökmdar 1739-cu ildə Dehli də daxil olmaqla Şimali Hindistanı da ələ keçirdi. Lakin Azərbaycan hökmdarının bu geniş ərazidə qüdrətli mərkəzləşdirilmiş dövlət yaratmaq planları baş tutmadı. Nadir şahın ölümündən sonra onun idarə etdiyi geniş ərazili imperiya süquta uğradı. Hələ Nadir şahın sağlığında ikən azadlıq mübarizəsinə qalxan və müstəqilliyə can atan Azərbaycan torpaqlarında yerli dövlətlər yarandı. Beləliklə, XVIII əsrin II yarısında Azərbaycan xırda dövlətlərə - xanlıqlara və sultanlıqlara parçalandı. Ölkənin hərbi-siyasi tənzimləmə dövrü başladı. Azərbaycanın qədim dövlətçilik ənənələrini yaşatmağa çalışan ayrı-ayrı xanlar bütün ölkəni yenidən vahid dövlət kimi birləşdirməyə çalışsalar da, buna nail ola bilmədilər...

Hazırladı:
baş leytenant
Günay TAĞIYEVA,
"Azərbaycan Ordusu"